

A magyar szótáriróadalom.

(Ötödik közlemény.)

MOLNÁR ALBERT szótára, a mint azt az előző sorokban kifejtettem, a szerző által sajtó alá rendezett kiadásokban folytonosan bővült, nagyobbodott, úgy hogy az 1621. évben megjelent harmadik kiadás már meglehetősen vastag kötetté növekedett. Ez a nagy terjedelem megdrágította a szótárt. A mit MOLNÁR annak idején kifogásolt volt CALEPINUS szótárán, ugyanazokat a kifogásokat emelték az ő szótára ellen is a XVII. század folyamán. A szótár drága volta és nagy terjedelme volt tehát az egyik oka annak, hogy új szótárak keletkeztek. ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOS pl. szótára «Ad lectorem» cz. bevezetésében azt mondja, hogy olyan szótárt akar a tanulók kezébe adni, a mely olcsó s kis terjedelmű, hogy könnyű szerrel magukkal hordhassák.*)

A második ok, a miért új szótárak keletkeztek, pædagogiai volt. Iskoláinkban a XVII. században COMENIUS tankönyvei voltak elterjedve. E tankönyvek vagy olyanok voltak, a melyekhez ábécze-rendbe szedett latin szómutatók kellettek, vagy pedig olyanok, a melyek eredetileg is latin alfabetikus szótárak.

A harmadik ok, a miért új szótárak keletkeztek, az, hogy jóllehet MOLNÁR «Dictionarium»-a terjedelmes volt, mégis latin-magyar részéből sok latin szó, szólásmód, fordulat, kifejezés hiányzott. E hiány onnan eredt, hogy a XVII. században több olyan

*) Vö. művében: «... partim ne liber ipse, qui puerorum manibus quotidie terendus esset, ne pretium libri, qui non divitibus solum, verum etiam egenis inservire deberet, ... rebus non admodum necessariis, nimis cresceret».

írók olvastattak, illetve tartottak classicusnak, a kikről a XVI. század iskolázottsága keveset, vagy éppen semmit sem tudott. Ez újonnan olvasott, illetve olvastatott íróknak a szókinsését szintén be kellett iktatni a szótárba. Ilyen oknak tulajdonítom, hogy PÁPAI PÁRIZ új szótárt írt.

Mirdez okok tehát azt eredményezték, hogy MOLNÁR ALBERT szótárának hatása alatt új szótárak keletkeztek, a melyeket joggal tárgyalhatunk a «német hatás alatt keletkezett szótárak» csoportjában.

2. ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOS «Janua»-ja. — MOLNÁR ALBERT követői közül legnevezetesebb ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOS, a ki 1630-ban Gyulafehérvárott, 1633-ban Marosvásárhelyt, 1637-ben pedig Sárospatakon tanított.*) Az 1634. esztendőben RÁKÓCZY GYÖRGY fejedelem fiainak: ZSIGMONDNak és Györgynek volt a nevelője, s tanítványaival angol és belga iskolákon is megfordult. Tanítványaival együtt szerkesztette szótárát, a melyet a két tanítvány a műhöz írt ajánlásban «Janua linguæ Latinæ et Hungariæ» czímen idéz. A tanítványok az általuk írt ajánlásban azt mondják, hogy a szótárt nevelőjükkel, ERDŐBÉNYEI JÁNossal együtt készítették.***) Az ajánló sorok után ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOS «Ad lectorem» cz. bevezetésben számot ad arról, miért s hogyan készítette a művet. Elmondja, hogy nemcsak a sajátjából, hanem mások műveiből is merített («... in his omnibus non tam proprio, quam alieno ductus sum arbitrio»). E művek közt van CALEPINUS szótára, a kit a szótár czímében említ. Valószínű, hogy CALEPINUST csak a latin szókészletnél használta. A magyar szavaknál MOLNÁR ALBERT volt a főforrása, a kiről a bevezetésben ezt írja: «In vertendis quoque vocabulis Dictionarium quod vocant, R. et Clar. viri Domini Alberti Molnar, piæ memoriæ, non per omnia sum sequutus.» Nem követte azonban szolgai módon. Mindig az volt a czélja, hogy a latin szavakat szabatosan adja vissza; kihagyta a kevésbé használt vagy elavult szavakat («Latinas enim voces usitatoribus et bre-

*) Vö. Id. SZINNYEI, Magyar írók; e szerint 1641-ben mádi ref. pap volt s 1645-ben halt meg.

**) Vö. A «premium»-ban: «curâ alumni nostri Johannis Erdő-Bényei summâ . . . diligentiâ curavimus».

vioribus vocibus Hungaricis exprimere contentus, multas obsoletas, improprias et minus frequentatas significationes omisi). S ezzel elérte azt, hogy a tanulók kezébe kisebb terjedelmű, tehát olcsóbb, mindenki által megszerezhető kézi szótárt adhatott.

Az így megalkotott mű három részből áll. Az első rész czíme: «*Dictionariolum Latino-Hungaricum, continens omnia vocabula familiaria, fundamentalia linguæ Latinæ ex Calepino et aliis excerpta.*» Ez a rész a tulajdonképpeni szótár. A második rész «*Sententiarum moralium centuria XII.*» tulajdonképpen különféle bölcs mondásoknak erkölcsnevelő szempontból való gyűjteménye. E rész magyar fordításáról azt mondja, hogy sokszor nem fordithatta a latint szóról-szóra, hanem igyekezett az illető latin mondásnak az értelmét visszaadni. («*In reliquis autem sententiis, qua sine manifesto eoque ridiculo nostræ linguæ barbarismo de verbo ad verbum transferri non potuerunt, sensum potius quam verba curavi . . .*»). A harmadik rész czíme: «*Appendix de Ambiguis. Toldalék-a' külömb-külömb Jeg'zésben vehető szókról.*»

Mint említettem, a három rész közül csak az első, a latin-magyar szótár; ennek latin szókészlete CALEPINUS és MOLNÁR, magyar szókészlete pedig MOLNÁR alapján van kidolgozva. De nem szolgai másolás ERDŐBÉNYEI DEÁK szótárkája. Gondos, eléggé következetes helyesírással megírt mű, a melynek nagyobbserű nyelvészeti értéke csak azért nincs, mert csupán a legszükségesebb magyar-latin szavakat nyújtja.

Az eddigiekben két dolgról nem szóltam. Az egyik a mű pontos czíme, a másik mikor, illetve hányszor jelent meg.

SZABÓ KÁROLY Régi magy. könyvtárában (I. 899) az van mondva, hogy a műből eddig egy kiadást ismerünk, s ez az 1654. évi nagyváradi kiadás. Ennek czíme:

«*Janua Lingvarvm bilingvis. Latina et Hungarica. Sive Modus ad integritatem Linguarum. Compendio cognoscendam maximè accommodatus: ubi sententiarum selectiorum Centuriis duodenis omnia fundamentalia, necessaria, et frequentiora vocabula semel, sineque repetitione comprehenduntur. Præcedente Dictionario. Nunc denuo excusa, et ab infinitis mendis, quibus aliæ editiones scatebant, repurgata. Varadini, Apud Abrahamum Szencinum. MDCLIV.*»*)

*) Ez a cím a nagyszebeni Bruckenthal-Muzeum példányáról való;

A mint a címből látható, a címlap is azt mondja, hogy ez a kiadás új kiadás («nunc de n u o excusa»). Mikor jelent meg az első kiadás, s még hány jelent meg, azt nem tudjuk. Abból azonban, hogy az előszó 1634-ben kelt, továbbá abból, hogy ERDŐBÉNYEI DEÁK 1637-ben már sárospataki tanár, s hogy 1645-ben már nem élt, következtethetjük, hogy a mű első kiadása 1634 táján hagyta el a sajtót. Hogy aztán 1634-től 1654-ig, az eddig ismert legrégebb kiadás megjelenése évéig hányszor adták ki e művet, nem tudjuk. Id. SZINNYEI «Magyar írók élete és művei» című művében (II. 876) említ egy 1641. évi lőcsei kiadást, erről azonban semmi közelebbit nem tudunk. Hogy azonban iskoláinkban ERDŐBÉNYEI DEÁK «Janua»-ja igen használt tankönyv volt, annak bizonyítéka, hogy név nélkül, a szerző említése nélkül a XVII. és a XVIII. század folyamán többször lenyomatták. Egy ilyen lenyomat az 1702-ben Kolozsvárt megjelent következő mű:

«Dictionariolum Latinô-Hungaricum, Vulgò Centurià Vocabulorum, Ex duodenis scilicet vulgatis Sententiarum Moralium Centuriis, nec non aliis Lexicis collectorum: Continens omnia vocabula familiaria et fundamentalia Linguae Latinæ. Nunc ex consensu Reform. Scholarum Transsylvanicarum in Usum Principistarum ad Classem Rudimentariam destinata. Claudiopoli. Impressit Samuël Pap Telegdi, Annò M. DCC. II.»*)

A «Dictionariolum» előszavában ez van: «Ad Præceptorum Principistarum . . . Hoc imprimis Dictionariolum ex XII. Centuriis Sententiarum in Schola quondam Albensi celebratarum collectum. Claud. A. 1694». Ebből az előszóból, illetve az ajánlás, Claud(iopolis) 1694.» évszámából DÉZSI LAJOS azt következteti (vö. Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században, 296. lap), hogy ez az 1702. évi kiadás második kiadása egy 1694-ben, illetve a XVII. század vége felé Kolozs-

jelzete: *B. Bruckenth. Bibl. N. 9*; egy csonka példány van a M. T. Akadémia könyvtárában, jelzete: *RMIr. O. 277*.

*) E műből két példányt ismerünk (vö. SZABÓ, *RMK. II. 2108.* és *M. Könyvszemle 1881. évi folyam 244. lap*); a M. T. Akadémia példányának *M. Nyelv O. 96.* a jelzete.

várt megjelent szótárának, a melynek MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS a szerkesztője. A mire DÉZSI az 1694. éven kívül támaszkodik, az BOD PÉTER következő kijelentése:

«Circa exitum superioris sæculi (értsd XVII. sz.), Nicolaus Kis M. Tót-falusi, Typographus sine pari; ex annuentia Illustrium, qui tunc Collegiorum in Transilvania res moderabantur Curatorium, collegit et edidit Dictionariolum Latino-Hungaricum, vulgò Centuriam vocabulorum ex duodenis Sententiarum Moralium centuriis collectorum, continens omnia vocabula, familiaria et fundamentalia Lingvæ Latinæ etc.» (vö. PÁPAI PÁRIZ-BOD-féle 1767. évi szótár előszavát, 4. l.).

BOD PÉTERnek az értesítéséből kétségtelenül kitűnik, hogy az 1702. évben Kolozsvárt megjelent «Dictionariolum»-nak ugyanaz a címe, a mi a MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓSNak tulajdonított «Dictionariolum»-é, a mely a XVII. század vége felé jelent meg. Kitűnik azonban egyéb is. Ha mi ugyanis a «Dictionariolum» címét és tartalmát összevetjük ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOS «Janua»-ja első részének címével és tartalmával, akkor azt látjuk, hogy a két mű egy és ugyanannak az embernek a szellemi terméke. Ime a bizonyítás:

ERDŐBÉNYEI «Janua»-ja első részének a címe:

«Dictionariolum Latino-Hungaricum, continens Omnia vocabula familiaria, fundamentalia Lingvæ Latinæ ex Calepino et aliis excerpta.»

MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS «Dictionariolum»-ának a címe:

«Dictionariolum Latino-Hungaricum.... Continens omnia vocabula familiaria et fundamentalia Lingvæ Latinæ.»

A cím-egyezésnél azonban sokkal fontosabb, hogy MISZTÓTFALUSI KIS szótára elejétől végig egyszerű lenyomata ERDŐBÉNYEI DEÁK «Janua»-ja «Dictionariolum»-ának. Ime néhány példa ennek bizonyítására:

ERDŐBÉNYEI: Janua. I. rész: Dictionariolum 1654:

F

Faba — *Bab*
Faber — *Kováts, áts.*
faber lignarius — *Ats.*
fabrica — *Épület, mű.*

MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS: Dictionariolum, 1702:

F

Faba — *Bab.*
Faber — *Kováts.*
Faber lignarius — *Ats.*
Fabrica — *Épület, mű.*

fabrico — <i>Mesterséggel valamit csinálok.</i>	Fabrico — <i>Mesterséggel valamit csinálok.</i>
fabula — <i>Szófia beszéd, költött dolog.</i>	Fabula — <i>Szófia beszéd, költött dolog.</i>
facesso — <i>El-távozom.</i>	Facesso — <i>El-távozom.</i>
facetiae — <i>Tréfa-beszédec.</i>	Facetiae — <i>Tréfa-beszédek.</i>
facies — <i>Orca, arczulat.</i>	Facies — <i>Orca, artzúlat.</i>
facilis — <i>könnyű.</i>	Facilis — <i>Könnyű.</i>
facinus — <i>Jo vagy gonosz nagy cselekedet.</i>	Facinus — <i>Jó vagy gonosz nagy tselekedet.</i>
facio — <i>Cselekszem, mivelem.</i>	Facio — <i>Tselekeszem, mivelem.</i>
factiosus — <i>Haborgo, pártolkodó.</i>	Factiosus — <i>Háborgó, pártolkodó.</i>
stb. a mű vége:	stb. a mű vége:
Xenodochium — <i>Vendég-fogadó ház.</i>	Xenodochium — <i>Vendég-fogadó haz.</i>
Zelotypus — <i>Buszgo indulatu.</i>	Zelotypus — <i>Buzgó indulatú.</i>
Zelus — <i>Szerelemre vagy haragra való buzgo indulat.</i>	Zelus — <i>Szerelemre vagy haragra való buzgó indulat.</i>
zephyrus — <i>Nap enyészeti szél.</i>	Zephyrus — <i>Nap-enyészeti szél.</i>
zizanium — <i>Konkoly.</i>	Zizanium — <i>Konkoly.</i>
zona — <i>Madzag, tarsoly.</i>	Zona — <i>Madzag, tarsoly.</i>
zythus — <i>Szabad-ser.</i>	Zythus — <i>Szabad-ser.</i>
Finis.	Finis.

E párhuzamos összeállításra csak azt jegyzem meg, hogy MISZÓTFALUSI KIS MIKLÓS «*Dictionariolum*»-ában itt-ott ERDŐBÉNYEI művének egyik-másik szava — mindössze igen kevés — ki van hagyva.

Összefoglalva az itt kifejtetteket, a következő eredményeket állapíthatjuk meg:

ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOS 1634 táján MOLNÁR ALBERT szótárának hatása alatt kiadott egy «*Janua*» című könyvet, a melynek első része latin-magyar szótár. E műből egy példányt ismerünk, ez 1654-ben Nagyváradon jelent meg; tudomásunk van azonban egy 1641-ben megjelent kiadásról is. ERDŐBÉNYEI DEÁK «*Janua*»-ja első részét külön önálló kötetben MISZÓTFALUSI KIS MIKLÓS adta ki 1694 táján Kolozsvárt. Ebből a kiadásból egyetlen példányt sem ismerünk. A MISZÓTFALUSI KIS MIKLÓS által sajtó alá rendezett «*Dictionariolum*» 1702-ben is megjelent s ebből két példányt ismerünk. Ebből a kiadásból itélve Misz-

TÓTFALUSI KIS MIKLÓSNak csak az az érdeme e mű körül, hogy benne a magyar szavak helyesírása következetes; helyesírásuk az, a melynek KIS híve volt, s a mely később TSÉTSI fogalmazásában szabályokba foglalva nyomtatásban is megjelent.

3. COMENIUS-TSAHOLCI-BIHARI «Index vocabulorum»-a. — Az iskolai oktatás történetében új korszakot jelent COMENIUS AMOS JÁNOS (szül. 1592, megh. 1670) működése. Már a fogalomkörök szerint csoportosított szójegyzékek tárgyalása alkalmával (vö. Nyomtatás-korabeli nomenclaturák, 5. fejezet) megemlítetem, hogy COMENIUS művei közt vannak olyanok, a melyek a XVI. századi szójegyzékeket kiszorították az iskolából. Hogy a tanulók már a kezdő fokon is minél több tárgyról tudjanak szabatosan latinul beszélni, ennek a czélnak az elérésére COMENIUS is a fogalomkörök szerint csoportosított szójegyzékeket tartotta a legalkalmasabbaknak. A magasabb fokon pedig, hogy a tanulók a latin nyelvtan középkori értelemben vett etimológiai részét elsajátítsák (erről lásd a következő 4. fejezetet), legalkalmasabb eszköznek azt tekintette, ha a latin szókészletet ábécze-rendben, etimológiai csoportokban szintén elbeszélés alakjában sorolja fel. Sem a fogalomkörök szerint való tanítás, sem pedig az etimológiai csoportosítás nem volt új a pädagogiában. COMENIUS érdeme azonban az, hogy mind a két tanítási módot tökéletesebbé tette. A fogalomkörök szerint csoportosított latin nyelvi szókészlet tanításánál nem elégedett meg a latin szavak pusztá felsorolásával, hanem a latin szavakat a fogalomkörökön belül összefüggő szövegben elbeszélés (vö. «Janua lingvæ Latinæ reserata aurea» és «Eruditionis scholasticæ pars I: Vestibulum»), vagy párbeszéd alakjában (vö. «Orbis sensualium pictus») képekkel díszítve, tehát szemléltetve közölte. Ezekhez a munkákhoz aztán ábécze-rendbe szedett latin szómutatók készültek, a melyek felsorolták, hogy ez vagy az a latin szó a szójegyzék hányadik fejezetében fordul elő. Ha a szómutató az illető szójegyzékkel együtt, mintegy függelékül jelent meg, akkor e szómutatót nem tekinthetjük önálló szótári műnek. Ilyen szómutató van pl. az «Orbis sensualium pictus trilinguis»-hez csatolva (vö. SZABÓ, RMK. I. 1091.); a magyar szómutatónak «Szókra való Laystrom» a czíme. Ilyen az «Eruditionis scholasticæ, pars prima. Vestibulum S.-Patak 1652.» cz. COMENIUS-TOLNAY ISTVÁN-féle «Reper-

torium vestibulare» szómutató. Ha azonban egy-egy ilyen szójegyzékhez készített szómutató külön, önálló könyvalakban jelent meg, a melyben a latin ábécze-rendbe szedett szavak más nyelven, pl. magyarul is vannak értelmezve, akkor az ily szómutató önálló latin-magyar szótárnak tekintendő.

Ilyen önálló szótárnak kell tekintenünk azt a könyvet, melynek SZARÓ KÁROLY Régi magyar könyvtárában (I. 792.) «Index vocabulorum» a címe. A szótárnak nincsen is tulajdonképpen címlapja; a szótár előszava ezekkel a sorokkal kezdődik: «Index vocabulorum. Index, Januæ Lingvarum I. A. Comenij . . .» s innen való a SZABÓ KÁROLYNÁL levő cím.

Az előszó végén van a mű colophonja, a mely ez: «Albæ Juliæ, Typis Celsissimi Transsylvaniae Principis; An. M. DC. XLVII. Per Martinum Major Coronensem.»¹⁾ Ebből megtudjuk, hogy az «Index vocabulorum»-ot a Brassóból való MAJOR MÁRTON nyomtatta Gyulafejérvárt az erdélyi fejedelem sajtóján. Az előszó végén levő colophon félrevezette a NySz. szerkesztőit; ők a szótárt MAJOR MÁRTON szótárának tartják,²⁾ s állandóan «Major: Szót.» jelzet alatt idézik. Pedig a mű végén levő «Ad lectorem candidum»-ból az «Index vocabulorum»-ról megtudhatták volna, hogy a szótár TSAHOLCI JÁNOS és BIHARI FERENCZ gyulafejérvári tanárok szorgalmának a gyümölcse.

Az «Index vocabulorum»-ról már most a következőket kell tudnunk:

Az «Index vocabulorum» COMENIUS AMOS JÁNOS «Janua lingvæ Latinæ reserata aurea» című fogalomkörökre osztott s elbeszélés formájában szerkesztett latin szójegyzéknek a szómutatója. A műben összesen 100 fogalomcsoport 1000 §-ban van elmondva. Ebben az 1000 §-ban körülbelül 8000 latin szó van közölve. A mű 1631-ben jelent meg első kiadásban,³⁾ s csakhamar Közép-Európa valamennyi iskolájában, még a jezsuitáké-

¹⁾ A szótár M. N. Múzeumban levő példányának RMK. 897. a jelzete.

²⁾ Vö. NySz. I. k. XXVII. lap: «MAJOR: Szót. — MAJOR MÁRTON. Latin-magyar szótár 1647.»

³⁾ Ez adatok az Ottúv «Slovník naučný» cz. cseh encyklopædiából valók.

ban is használt tankönyvvé lett. A nagy elterjedtség magával hozta, hogy a «*Janua lingvæ Latinæ resarata aurea*»-t számtalan nyelvre lefordították. A latin nyelv tanítása t. i. a kezdőfokon csakis az anyanyelv segítségével történhetett. A «*Janua*» tehát párhuzamos szövegekkel, bilingvis, trilingvis stb. kiadásokban jelent meg. Kitűnőségét abból is megítélhetjük, hogy számtalan kiadása jelent meg a XVIII. században is. A magyar iskolák részére a latin szöveget SZILÁGYI BENJAMIN ISTVÁN fordította; fordításán kimutatható SZIKSZAI FABRICIUS «*Nomenclaturá*»-jának a hatása. SZILÁGYI B. ISTVÁN fordításának ez a címe:

«*Joh. Amos Comenii Janva lingvæ latinæ reserata aurea In usum Scholæ Varadiensis, juxta Belgarum editionem in Hungaricam Linguam translata, Per Stephanum Benjamin Szilagy ejusdem Scholæ Rectorem. Bartphæ; 1643.*»*)

A magyar kiadás párhuzamos, a mit szemléltessen az alábbi mutatvány, a mely a mű 452. §-a (XLII. fogalomcs. «*De auratione*»).

«*Eques***») vel *equiso ephippio* insidens, stapedibus insisit: et equum vel *popismate* demulcet, vel *calcaribus* instigat, freno et *habenâ* pro voluntate flectit, ac *pastomide* cærcet.

«A' *katona* vagy *lovass* a' *nyeregben* ülven, a' *kengyelekben* áll, (*nyomia*) és a' lovat avagy *proszogatástal* (!) szelédgeti, avagy *sarkantyúccal* izgattya, (*erölteti*) *zabolával* és *fékemlővel* (*fék szárral*) *akarattya*-szerént *haytogattya*, és *állazóval* meg-tartóztattya (*zabolázza*).

A milyen párhuzamos latin + magyar kiadások voltak COMENIUS «*Janua*»-jából, épp úgy voltak latin + cseh, vagy német, vagy belga (alnémet), vagy angol stb. kiadások is. Az angol és a belga kiadásokhoz (s később a többihez is) készült már most

*) Én a M. N. Múz. példányát idézem, melynek jelzete RMK. 813; az eredeti kiadás valószínűen az 1643. évi váradi kiadás, melyre vö. SZABÓ, RMK. I. 749. Külömben, mily gyakran jelent meg e mű, arra vö. PETRIK, Magyarország bibliográfiája; e szerint utolsó ismert kiadása 1758-ból való (Brassó).

***) A kiemelt részekre vö. lejjebb az «*Index*»-szel való összehasonlítást.

egy ábécze-rendbe szedett szómutató. E szómutatók kétfélék voltak. Egyik részük külön sorolta fel a latin, külön az angol stb. szavakat, a másik azonban csak latin szómutató volt, de a latin mellé oda volt téve, hogy a latin szó az illető kiadásban milyen angol vagy belga szóval van fordítva. E második része a szómutatóknak tehát már tulajdonképpen latin+angol vagy belga szótár;*) mint szótár, úgy látszik, külön kötetben jelent meg.

A mi iskoláink lelkes tanárai, a kik COMENIUS pädagogiai elvei szerint és tankönyvei alapján tanítottak, nagyon is élénken érezték, hogy COMENIUS műveihez szótár is szükséges. MOLNÁR szótára, mint láttuk, nagy terjedelmű és drága volt; nem is felelt meg a megváltozott tanterv minden követelményének. E lelkes tanítóink tehát nagy örömmel fogadhatták, mikor arról értesültek, hogy két gyulafehérvári kartársuk a «Janua» angol és belga indexét magyarra fordította, a melyet aztán ugyancsak egy kartársuk, BISTERFELD HENRIK a maga költségén kiadott. A fordítók a mű végén nevezik meg magukat, még pedig így: «JOHANNES Past. TSAHOLCI, p. t. Rect. Collegii Albens. et Logicæ facult: Magister Ordinarius, Jndicis Latino-Ungarici Interpres. FRANCISCUS BIHARI, p. t. Rect. Collegii Alb. et Poëticæ facult: Magister Ordinarius, Jndicis Latino-Ungarici Translator.» Hogy e fordítók munkájukkal nagy szolgálatot tettek a hazai oktatásügynek, mutatja az a körülmény, hogy az «Index» két év múlva, 1649-ben, Lőcsén második kiadást ért.**)

Az a kérdés mármost, hogyan kell értenünk azt, hogy TSAHOLCI és BIHARI COMENIUS «Janua»-ja angol és belga indexét lefordították. A dolgot aligha értelmezhetjük másképp, mint úgy, ha felteszszük, hogy TSAHOLCI és BIHARI kezében egy latin ábécze-rendbe szedett szómutató volt, a mely angol és belga nyelven volt értelmezve. A fordítók az angol és a belga nyelv helyébe a magyart iktatták, azaz a latin szómutatót magyarul értelmez-

*) Megjegyzem, hogy én csak olyan kiadású «Janua»-kat láttam, a melyekben külön volt a latin, a német, a cseh, az olasz stb. szómutató.

***) E kiadásból a M. N. Múzeumban egy esonka példány van, jelzete RMK. 926; vö. M. Könyvszemle 1879. évi folyam 288. A kiadás nem bővített kiadás.

ték, s ezzel egy új latin-magyar szótárt írtak. E munkájuknál SZILÁGYI BENJAMIN «Janua»-fordítását nem vették figyelembe. Erről könnyen meggyőződhetünk, ha az «Index» néhány szavát összevetjük SZILÁGYI fordításával. Ime néhány példa:

az «Index»-ben:	SZILÁGYI fordításában:
eques — 452*) — <i>Lovas, lovag.</i>	eques — <i>katona;</i>
equiso — 452 — <i>Lovász.</i>	equiso — <i>lovass;</i>
ephippim — 432**) — <i>Nyereg;</i> <i>Tárinca.</i>	ephippim — <i>nyereg;</i>
poppysmus — 177, 451 — <i>Tap-</i> <i>solás, tsemtsegés; ló pisegetés;</i> <i>ismét: tsattogatás, hitegetés.</i>	poppysmus — <i>ptroszogatás;</i>
angvilla — 166 — <i>Ingola, án-</i> <i>golna.</i>	angvilla — <i>angolna; stb. stb.</i>

E néhány példa is mutatja, hogy TSAHOLCI és BIHARI a «Janua» magyar fordítását nem vette tekintetbe, hanem önállóan dolgozott.

Az «Index vocabulorum» különben is önálló műnek, jeles latin-magyar szótárnak tekintendő. Szókészlete, a mely határozottan erdélyi, nincs úgy más művekből összehordva, a mint azt pl. MOLNÁR szótáránál láttuk. Egyetlenegy latin közszőről sem sikerült kiderítenem, hogy magyar fordítása valamely latin-magyar szótárból vagy szójegyzékből volna véve. Csupán a tulajdonneveknél tudok ilyen hatást kimutatni.

Az «Index vocabulorum» ugyanis több olyan hazai földrajzi elnevezést közöl, a mely sem a «Janua»-ban, sem pedig az angol-belga «Index»-ben nem fordul elő. Így pl. a magyar kiadásban közölve van *Besztercze, Eger* stb. városok latin neve. E tulajdonnevek közt van kettő, a mely nézetem szerint CALPINUS bázeli kiadásából van kiírva. Az «Index»-ben ez van: «*barovia* — *Baronya, a' Duna mellett*». *Baronyának* latin neve csak sajtóhibából lett *Barovia, Barovia* s ez a sajtóhiba CALPINUSban fordul elő először.

*) Az «Index»-ben levő szám a «Janua» arab számmal jelölt fejezetének a száma.

**) Sajtóhiba 452 helyett.

A második példa ez: CALEPINUS lyoni, genfi és bázeli kiadásában ez van: «*Bvda, Vngariæ siue Pannoniæ metropolis est. {Vng. Hay regy io} Buda*». A mi «Index vocabylorum»-unk pedig ezt közli: «*buda, æ, f. Magyar Ország fő várossa; haj régi jó Buda*». A *haj régi jó* Buda értelmezés másutt mint CALEPINUSban nem fordul elő, s itt érthető okból van így magyarázva. Az 1580—85. táján dolgozó SZÁNTÓ ISTVÁN, CALEPINUS fordítója Buda elestén való keserűségét öntötte e pár szóba.*)

A két szerkesztő tehát itt-ott, a tulajdonneveknél segítségül hívta CALEPINUST s bizonyára MOLNÁRT is (*Besztercze, Eger* stb. neveknél). Így érthető már most az is, hogy a két szerkesztő közül az egyik «*interpres*»-nek, a másik «*translator*»-nak nevezi magát. Az, a ki a tulajdonneveket beiktatta, az «*interpres*», a ki pedig a latin közszavakat értelmezte, az «*translator*». De ez is bizonyítja, hogy TSAHOLCI és BIHARI az angol-belga «*Index*» alapján önálló latin-magyar szótári művet alkottak, a mely megérdemli, hogy nyelvészeti kutatásaink alkalmával használjuk. Megjegyezzük végül, hogy e műben lerakott szókészlet erdélyi magyar szókészlet, a mit onnan lehet tudni, hogy sok magyar szó van itt közölve, a melyről ma az a tudásunk, hogy erdélyi tájszó. Végre megjegyezzük, hogy e szótár PÁRIZ «*Dictionariuma*» latin-magyar részének egyik forrása.

4. COMENIUS «*Lexicon januale*» cz. műve. — Latin etimológiai szótár azon munka, melyet közönségesen «*Lexicon januale*» czímmel szoktunk idézni. A szótár azonban csak egy része egy nagyobb munkának, a melynek czíme: «*Eruditionis Scholasticæ Pars II: Janua. Rerum et Lingvarum Structuram externam exhibens. In usum Scholæ Patakinæ edita. Typisque Celsis. Principis Anno M. DC. LII.*»**)

A műnek három főrésze van. Az első résznek «*Sylva Latinæ Lingvæ, Vocum derivatarum copiam explicans. Sive Lexicon januale*» a czíme. Ez a rész egy latin-magyar szótár, a melyben a latin szavak etimológiai csoportokban vannak tárgyalva.

*) Ebben téved a szerző. A *haj, haj* szót nem *haj*-nak, hanem *hái*-nak kell olvasni, s ez a «*régi*» szinonimája; vö. *hái-bái* «*vetus, vetustus; alt, veraltet*» NYSz.; *hái-bái* . . . 2. «*régi, ócska, vén*» MTsz. *A szerk.*

***) A M. N. Múzeumban levő teljes példány jelzete: RMK. 975.

A második résznek «Grammatica janualis. Continens Residuum Grammaticæ Vestibularis» a címe. Ebben a részben latin nyelvtan van közölve azzal a megszorítással, hogy az alaktani részben a latin képzőkről sehol sincs szó, mivel e képzők a «Lexicon»-ban vannak tárgyalva.

A harmadik részben 1000 §-ban van elmondva latin nyelven mindaz, a mit a világról, az emberről, az állatokról stb. a tanulónak tudnia kellett. E résznek tulajdonképpeni címe: «Janua lingvæ Latinæ», szövegében azonban nem egyezik a SZILÁGYI B. által fordított COMENIUS-féle hasonló beosztású «Janua lingvæ Latinæ reserata aurea» cz. művel.

E három főrészből minket közelebből az első érdekel, a melynek «Lexicon januale» a címe. Ez a rész magában véve is önálló könyv, s vannak olyan példányok is, a melyekből a második és a harmadik főrész, tehát a «Grammatica» és a tulajdonképpeni «Janua» hiányzik.

A «Lexicon januale» olyan tankönyv volt, a melyet a tanulónak elejétől végig át kellett vennie, meg kellett tanulnia. Az alapelv az volt, hogy a tanuló a latin szókészletet etimológiai csoportosításban, szócsaládok szerint rendezve sajátítsa el. Nem volt ez az elv új, a mennyiben CALEPINUS «Dictionarium»-ában is etimológiai csoportosításban van közölve a szókészlet, s COMENIUS műveinek a használatból való kikopásával nem tűnt el ez a tanítási elv. CELLARIUS «Liber memorialis»-a, MOKRY BENJAMIN «Deák-magyar etimológiai lekszikona» (Pest 1823), valamint SIMONYI ZSIGMOND «Latin szókönyvé szócsaládok szerint rendezve» (3. kiadás. Bpest, 1901) cz. könyve a bizonyíték rá, hogy a latin szókészletet etimológiailag csoportosítva már régen tanították és még most is tanítják iskoláinkban. Csak azt kell tudnunk, melyik kor mit értett etimológián, s hogy a meglevő alapelv alkalmazásába mennyi eredetiséget tudott COMENIUS belevinni.

Az ó- és a középkorban, valamint a humanizmus korában s nyomában a XVII. században etimológián nem teljesen azt értettek, a mit mi. A szabályos hangmegfeleléseken alapuló nyelvrokonság még ismeretlen fogalom, s így ekkor a latin nyelvet nem hasonlították a göröggel vagy bármely indogermán nyelvvel. A tudósok e korban kétféle szót különböztettek

meg a latinban: eredeti latint és idegen, görögből vagy valamely keleti nyelvből átvettét. Az etimológia az a része volt a nyelvtannak, a mely megtanította az embereket arra, hány beszédrész van, hogyan kell ezeket ragozni, hajlítani, továbbképezni, illetve két szót összetenni.*) Lényegében tehát a XVII. század etimológiának azt tartotta, a mit mi alaktannak. Szűkebb értelemben etimológiának azt tartották, a melynek elsajátítása után a tanuló képes volt egy-egy latin származék-szót elemeire (gyökér+képző) bontani.

COMENIUS «Lexicon januale»-ja ilyen szűkebb értelemben vett etimológiai latin-magyar szótár. A szótárt magyar értelmezéssel három sárospataki tanár, még pedig KAPOSSI PÁL, SZÁNTAI M. és HELEMBAI S. látta el, a miről a szótár végén levő zárszóból értesülünk.

Kérdés azonban, mi volt az etimológiai csoportosításban COMENIUS újítása. A szótár végén levő «Clausula, de Lexici hujus amoenos usu» cz. fejezetben COMENIUS elmondja, hogy szótár nélkül egy nyelvet sem lehet megtanulni. Mindazonáltal a szótárak nem nagyon vannak elterjedve, holott egy nyelv sikeres tanítása, tanulása érdekében a szótárakat elejétől végig kell taníttatni, tanulni. Az eredménytelenségnek az az oka, hogy a mostani szótárakban a szavak helytelenül vannak felsorolva. COMENIUS a felsorolásba azt az újítást vitte bele, hogy az egy szócsaládhoz tartozó latin szavak együtt valami ismeretet tartalmazó mondatokban vannak felhasználva, s ezek a szócsaládok aztán ábécze-rendben vannak közölve.***) Ez az újítás lényeg-

*) A latin nyelvtannak a XVII. században ezek a részei: 1. orthographia (orthoepia), 2. prosodia, 3. etymologia (alaktan), 4. syntaxis.

**) «Lingvas doctas sine Lexicorum ope disci non posse, . . . Scholæ: verum tamen Lexicorum usum aut ignorant aut negligunt . . . Cui negligentia remedia qvarentes Viri quidam docti, integra Lexica magna curâ pertransiri svaserunt. Hieronymus Wolfius ita hac de re scribit: Optimè consulent suis studiis adolescentes, si qvotidie aliquid temporis impendant lectioni Lexicorum: qvæ à principio ad finem percurrentia, et sæpe relegenda sunt . . . Qvod consilium si bonum sit (est autem) cur non seqvimur? Nempe qvia Lexica, uti adhuc fuerunt, sopæ dissolutæ sunt, nihil rerum (qvibus mens nostra inhiat) ordine narrant, excerpta tantum Vocabula, aut phrases, perpetuâ rerum et mentis divulgatione (unde tædia non suboriri vix possibile) congerunt. Cui incommodo

gében ugyanaz, a melyet COMENIUS a régibb Szójegyzékek szavainak pusztá felsorolása helyett is alkalmazott.*)

COMENIUS-KAPOSSI-féle «Lexicon januale» három részre oszlik. Az első részben az A—V-n kezdődő eredeti latin szavak vannak tárgyalva etimológiai csoportosításban elbeszélés formájában. Hogy milyen e tárgyalás, szolgáljon mutatványul a következő néhány czikk:

«Bulb-um 1 seu -osam 2 radicem, habet Cera, aliæque -aceæ 3 herbæ.

[*Bucsk-o 1 -os 2 -óbol valo 3.*]

«Carr-us (vel -um, et -úca, 1) est currus birotus, qvem agit -ucarius 2.

[*Talyig-a (kolyesza) 1 -as 2.*]

«Cirr-us 1 in capite qvarundam avium erecta pluma: qvas -atas 2 vocamus.

[*Bós-a 1 -ás 2.*]

«Condyl-us, junctura inter articulos digiti, 213. *Uj ízeinek tsomója. (betyk.)*»

«Pag-us, habitatio rusticorum è pluribus villis compacta. Alicubi -ani (-anici, 2) celebrant -analia, 3 obeuntes -átim, 4: præsertim -áni 5 sub -anismo 6.

(*Falú -1 -i 2 Idnepi bucsuk 3 -nként 4 -beli 5 -iságh 6.*)»

«Palang-am, lignamentum cylindraceum supponit -arius, 2 moli transmovendæ, eamque -ando 3 promovet. Minorem -arii, 4 tollunt -â 5, bajulantque humeris.

(*Dorongh 1 -csináló 2 -ozni 3 -ozó (Stómpólyózó) 4 Stómpóly 5.*)»

«Pastill-us, est panis parvus rotundus: 2 jurulentus globulus: 3 medicamentosus globulus.

[*Czipo (klóder) (gómbólyégh Orvosló czipó.)*]» stb.

A második rész a szóképzésről szóló szabályokat foglalja magában (Voces derivandi et componendi artificium, regulis inclusum). A harmadik rész a latin nyelvben levő idegen, görög és nem görög eredetű szavak jegyzéke (Residuum Lexici Janua-

remedium nos ex contextura Vocum (et phrasium ab eadem radice venientium) in aliquas rationabiles Sententias qvæsivimus: sive morale aliquid innuentes, sive saltem Vocum vim, et structuræ modum, melius experimentes.»

*) Példát ez alkalmazásra olvass lejjebb.

lis, Vocum peregrinarum Januæ inspersarum). Ebben a részben általában utalások vannak arra nézve is, hogy az idegen eredetű szó az Erud. Scholasticæ pars II. «Janua linguæ Latinæ» cz. részének hányadik fejezetében fordul elő; pl.

«Conger (et Congrus) 153 Angvilla marina. Tengeri hal. (Ingolna.)»*)

«Ephippium 435 sella super eqvum strata; -arius 422: Nyer-eg, -eg-gyártó.»

«Tulipa 96. Tulipan fű.» stb.

E cikkekben a 153, 435, 422, 96. számok azt jelentik, hogy az illető latin szavak a szótárral együtt megjelent «Janua» megfelelő számmal jelzett fejezetében fordulnak elő.

Csak néhány szót kell még szólnunk a «Lexicon januale»-ban levő magyar nyelvi szókészletről. Erről könnyű kimutatni, hogy a magyar értelmezők a szűkebb értelemben vett Magyarország szülöttei. Az «Index vocabulorum» pl. határozottan erdélyi magyar emberek szókészletét mutatja, épp úgy mint PÁPAI PÁRIZ szótára is. A «Lexicon januale»-ban azonban semmi erdélyieség nincs. Valami sok, eddig ismeretlen hangalakú vagy jelentésű szó sincs a «Lexicon»-ban. Épp ezért nem vallom TOLDY FERENCZ nézetét, a ki azt írta, hogy az «Index vocabulorum»-nál «fontosabb szótári tekintetben a COMENIUS híres «Lexicon januale»-ja, melyhez KAPOSSI PÁL s két társa készítették a magyarítást...; ez szerkezeténél fogva képes volt különösen a szóképzés és összetétel elemeire fordítani a tanulók figyelmét» (vö. «A m. nemz. irod. tört.»⁴ 107. lap). Ha azonban nem vallom is TOLDY nézetét, mindazonáltal érdemes lett volna a «Lexicon januale»-t a Nyelvtört. szótár számára feldolgoztatni. Olyan szavak, mint *bolyin* (=gob hal, gobius szónál), *czuglyos* (=fűsületlen üstökű, coma szónál; egy szótárunkban sem találom), *czoppantás* (czuppantás, sclopus szónál), *hizag* («alveus est cavum illud, quò flumen decurrit — folyoviz hizagja»), *ingolna* (angvis és conger szavaknál), *klóder* (pastillus szónál), *lakzi ember* (epulum szónál), *öbel* (öböl, gremium szónál), *pűh* (pih, typha szónál), *póka* (pulyka, meleagris szónál), *sarjó* (sarjú, secare szónál), *sereng*,

*) Angvis alatt is *ingolna*.

serengelni (sarjú, *secare* szónál, vö. MTsz.: *sereng* = sarjú), *tulipan fű* (tulipa szónál) és még számosan nagyban növelték volna a NySz. értékét.

5. WENDELINUS «*Medulla Latinitatis*» cz. műve. A latin nyelvtani oktatásnál nagy súlyt helyeztek a tanítók a XVI., XVII. században a latin frázisokra. Az ékes és szép latin beszédhez szükség volt ezek pontos ismeretére. COMENIUS «*Eruditionis Scholasticæ pars II.*» című műve «*Grammatica Janualis*» részében a frázisokról szóló tudnivalók a grammatika egyik fontos részét alkotják. Csak azt kell megjegyezmem, hogy a XVII. században frázison kissé többet értettek, mint manapság. COMENIUS a frázisokat 15 csoportba osztja, s ezek között frázisok az olyanok is, mint «*Romulus rex*», vagy «*vir magni ingenii*», «*puer ingeniosus*» stb. Hogy a tanulók a frázisokat megtanulhassák, mindenekelőtt nyomtatott frazeológiákra volt szükség. A XVII. század folyamán iskoláinkban két ilyen frazeológiáról tudunk; az egyik tisztán latin nyelvű szótári frazeologia, szerzője ALSTEDIUS JOH. HENRICUS;*) a másik frazeológia magyar értelmezéssel is el van látva, s ennek tárgyalása a magyar szótárirodalom történetébe való. Ez a mű WENDELINUS frazeológiája, s címe:

«*Medvlla priscæ puræque Latinitatis, Quâ omnes linguæ Latinæ idiotismi è purioribus et classicis omnibus scriptoribus, quorum*

*) PÁRIZ szótárának Bod-féle kiadásaiban BOD PÉTER a többi közt ezeket írja: «*Vocatus erat luculentô mille Tallerorum Salarîo ad Academiam [értsd: Alba-Juliacensem] . . . JOHANNES HENRICUS ALSTEDIUS, per anagramma *Sedulitas* ex vero dictus: qui plures in usum Discentium edidit libellos; *Lexicon* quoque seu Phrases alphabetico ordine digestas, vocabulorum *Centurias*.*» SZAMOSI JÁNOS (vö. Erd. Múzeum 1874. I. 31. l.), majd DÉZSI LAJOS (vö. Magyar író és könyvnyomtató u XVII. századb. 295. l.) e szótári műről úgy írnak, mintha az latin-magyar frazeológia volna. ALSTEDIUS szóban forgó művének «*Lativm in nvce, Id est Rvdimenta lexicæ latini . . . Albæ-Julis M. DC. XXXV.*» (a M. N. Muz. példányának jegye: RMK. II. 765.) a címe, s benne a 67—225. lapokon «*Sylvula vocvm latinarvm exhibens Origines hujus lingvæ, ita ut harmonia notationis, et series derivationis atque compositionis juvet memoriam*» fejezettel ábécze-rendben közölt latin nyelven írt latin etymológiai szótár van. Magyar értetmezés sehol sincs, s így e műnek a magyar szótárirodalomban helye nincs (vö. még SZABÓ K., RMK. II. 497. szám).

in Scholis admittitur autoritas; plenè planèque; secundum seriem verborum et particularum omnium, representantur, ita ut copiosior, quàm ante hæc. Phraseologia exhibeatur, discentium studiis usibusque accommodatissima. Denuò Impressa Albæ Juliæ. Typis Celsissimi Principis. M. DC. XLVI.»

A mű*) előszavát a szerző, «Marcus Fridericus WENDELINUS,**) gymnasii Anhaltini rector ac professor» írta. Ez előszóból megtudjuk, hogy WENDELINUS ezt a frazeológiát a zerbsti gimnáziumban már 1627-ben tanította, s hogy nyomtatásban a mű először 1633-ban jelent meg. A címlapon levő «denuò impressa» tehát azt jelenti, hogy most újból nyomtatták e művet. Ebben az új kiadásban van a magyar értelmezés először közölve.

WENDELINUS előszava után következik a mű kiadójának, BISTERFELD tanárnak az előszava. Ebből az előszóból megtudjuk, hogy a Németországból behitt két gyulafejevári tanár, PISCATOR FÜLÖP LAJOS és BISTERFELD JÁNOS HENRIK hasznosnak látta ezt a németországi tankönyvet a mi iskoláink részére is kiadni.

Ez előszavak után következik a tulajdonképpeni frazeológia három főrésze osztva. Az első részben ábécze-rendben föl vannak sorolva a latin igék, minden ige értelmezve van magyarul is; az értelmezés után az igével alkotott frázisok, a melyek azonban magyarul nincsenek értelmezve. A második részben a határozószók és kötőszók, a harmadikban a præpositiók egybeszerkesztésével járó latin frázisok vannak közölve («Idiotismi sermonis latini, in usu particularum: Et primum quidem adverbiorum et conjunctionum»; «Idiotismi sermonis latini: in usu Præpositionum»). A könyv végén pedig pontos magyar szó-

*) Meglehetős ép példánya van a M. T. Akadémia könyvtárában, jegye: Nyelvt. O. 744. A M. N. Múz. esonka példányának RMK. 885. a jegye. Én a kolozsvári ref. kollégium példányát használtam, jegye RMK. 473. E példányban a 488—491., 494—497. lap közti rész hiányzik. Más példányokat l. SZABÓ, RMK. I. 786.

**) WENDELINUS M. F. szül. 1584-ben, meghalt 1652-ben. Az anhalti hercegségben levő Zerbst város gimnáziumának a rectora volt. «Systema theologicum» cz. művét APAFI MIHÁLY fordította magyarra 1674-ben (vö. JÖCHER, Allg. Gel. Lex. és SZABÓ, RMK. I.).

mutatót találunk, melynek czíme: «Index Vocum Hungaricarum quæ in hâc Medulâ Latinitatis continentur».

Hogy fogalmunk legyen arról, milyen mértékben vannak az egyes latin szók magyarul is értelmezve, szolgáljon mutatványul a következő néhány példa:

«Abdicare.	«Interea.	«Extra.
<p><i>Meg vetni. El hagyni.</i> Abdicare legem: Magistratum: se magistratu: se consulatu: tutelâ, libertate.» «Conspicere, conspexi, conspectum. <i>Nézni. Látni. Red figyelmezni.</i> Conspicere ex monte aliquem, sibi, quæ sunt in rem suam. Conspici infestis omnium oculis» stb.</p>	<p><i>Azon-közbe.</i> Interea temporis. Interea dum hoc facis.» «Tunc. <i>Akkor.</i> Tunc cum genitivo. Tunc temporis.» «Uspiam: usquam: <i>Valahol.</i> utrum consistere usquam velit. An quisquam usquam gentium est æque miser?» stb.</p>	<p><i>Kün. Kívül.</i> Cum solo accusativo locum significat. Extra urbem, domum. extra omnem aleam. Extra exprimit præpositiones alias: præter. Nemo extra te unum est. sine. Extra jocum. extra culpam» stb.</p>

E néhány példából látható, hogy a szerző előtt csak a latin nyelv frázisai voltak fontosak, a kiadók sem akarták e frázisokat magyarra is lefordíttatni. Hogy azonban a tanulóknak megkönnyítsék a dolgot, a frázisok alapjául szolgáló czím-szót magyarra is átültették. Érthető tehát, ha azt mondjuk, hogy a WENDELINUS-féle «Medulla»-ban levő magyar szókészlet aránylag kis terjedelmű, s jól esik megjegyeznünk, hogy a mi magyar nyelvi szempontból értékes a frazeológiában, az benne van a NySz.-ban. Néhány szót azonban szólnunk kell a «Medulla»-ban levő magyar szókészletről. Hogy ki látta el a frazeológiát magyar értelmezéssel, nem tudjuk. A németországi eredetű kiadók aligha a fordítók. Azt azonban szépen kimutathatjuk, hogy a «Medulla» magyar szavai GELEJI KATONA ISTVÁN 1645-ben megjelent Magyar grammatikátskája helyesírási elvei szerint vannak írva, s így valószínű, hogy a magyar értelmező valamely gyulafejérvári tanár. esetleg maga GELEJI KATONA lehetett. Erre nézve bizonyítékaink a következők:

a) A «Medulla»-ban előforduló magyar igék közül a tiszta *v*-tövtűek (vö. SIMONYI TMNy. 254.) főnévi igenévi alakjukban állandóan *v*-vel vannak írva, tehát: *fuvni* (1137., 2182. szám alatt), *fel-fuvni* (1299., 2246. sz. a.), *jövní* (1894., 2230., 2372. sz. a.), *meg-jövní* (1994., 2095. sz. a.), *ki-lövní* (1062. sz. a.), *növní* (2279. sz. a.), *szövní* (2299. sz. a.), *belé-szövní* (1398. sz. a.), *eleiben-szövní* (1875. sz. a.), *meg-szövní* (1781. sz. a.), *vissza-szövní* (2088. sz. a.). A tiszta *v*-tövek ez írásmódja szerintem nem a kiejtésben, hanem GELEJI KATONA ISTVÁN következő tanításában leli magyarázatát: «A' melly *verbumnak*, *themajaban v* bőttü vagyon, a több rola ágazott *personakban* és *tempusokban* is ott kell lennie. Mint: . . . *hivni* . . . *jövní*, . . . *buvni* . . . *sivni*, *rivni*, *szivni*, *növní*, *szövní*, *nyövní*, *ovni* . . .» (Magy. gramm. XIII. §.).

b) A *-val*, *-vel*-ragos alakokban a «Medulla» mássalhangzón végződő szavaknál állandóan *v*-vel való alakokat közöl, tehát: *arokval* (2357. sz. a.), *ajundekval* (2033. sz. a.), *etelvel* (2383. sz. a.), *haszonval* (1897. sz. a.), *kevésvel* (542. lapon), *sorsval* (2226. sz. a.), *színvel* (1875. sz. a.), *vetésvel* (2263. sz. a.). Közismert dolog, hogy a keleti székelység, a csángóság, a palóczság, valamint a zempléni magyarság egy részének nyelvében a *-vel* rag *v*-je mássalhangzó után is megmarad, mindazonáltal azt tartjuk, hogy a «Medulla»-ban közölt *v*-vel való alakok csak írott alakok GELEJI KATONA ISTVÁN helyesírási elvei szerint, a ki Magyar grammatikáskájában (XVII. §.) ezt mondja: «Az *ablativusok*, mellyek mellé *praepositio cum* tétetik, igazán *val*-ban, vagy *vel*-ben mennek ki, s nem pedig az utolsó *consonansoknak* meg-kettőztetésekvel. Mint . . . *Abrahamval*, *Isaákval*, *Jákobval* . . . *allatval*, *akaratval*» stb.

c) Az előző két pontban felsoroltakat megerősíti az, hogy a *-vá*, *-vé*-ragos alakok a mi szótárunkban — az egy *hírré* esetet kivéve (2036. sz. a.) — mássalhangzó után is *-vá*-, *-vé*-vel vannak írva, tehát: *kevesvé* (542. lap), *kitsinyvé* (542. lap), *közönségesvé* (1947. sz. a.), *közüvé* (2411. sz. a.), *rabvá* (1495. sz. a.). — Ez a mássalhangzó utáni *v*-vel való írás grammatizáció, tudákoskodó írásmód, melynek legrégebb nyomát GELEJI KATONA ISTVÁN «Titkok titka» cz. művében találjuk (vö. *jókvá*, TMNy.

672. l. jegyzet), de a melyről Magyar grammatikáskájában külön nem szól.*)

E három pontban felsorolt bizonyítékok kétségtelenül vallják, hogy WENDELINUS «Medvilla»-jának magyar értelmezője a helyesírásban GELEJI KATONA ISTVÁN híve volt. Hogy név szerint ki volt ez az értelmező, nem tudjuk, valószínű azonban, hogy valamelyik gyulafejevári tanár, esetleg maga GELEJI KATONA az értelmező.

MELICH JÁNOS.

*) A ritka előfordulású palócz *ganájvá*, *szépvé* szintén újabb analógiás alakulás lesz (vö. SZINNYEI, NyK. XXXV. 134, 135. és SUS. Aik. XXIII₃).

Leg. KÜNOS IGNÁCZ a NyK. 16:456. lapján a török felsőfokból s a *legott*, *legelső*, *legutolsó*-félékből helyesen következteti, hogy a magyar felsőfok *leg*-je eredetileg nyomatékosító szó volt. Abban azonban nem adhatunk neki igazat, hogy a *leg*-mása a finn *liika* «nimius, superfluus» és (ha ugyan nem finn jövevényszó) a lpN. *ligge*, *lige*. Az utóbbi, a melynek a pontos alakja *liigi*- (∞ lpS. *liikē*-), csakugyan a finnből van átvéve, de a f. *liika* maga is jövevényszó (vö. THOMSEN, BFB. 195). Én a m. *leg*-mását a cser. *loñ* «sehr» (SUS. Aik. VII. 40) szóban látom, a melyben GENETZ meghatározása szerint «*e* bezeichnet einen ziemlich offenen gutturalen Vokal zwischen *a* und estnisch *õ*» (uo. az előszó 2. lapján), tehát a FUF. hangjelölése szerint: *leg*. (Vö. NyH.³ 104.)

Sz. J.